

BABILOŃSKIE ZAKŁĘCIA MAGICZNE

wybór,
przekład
z
akadyjskiego,
komentarz

Krystyna
Łyczkowska

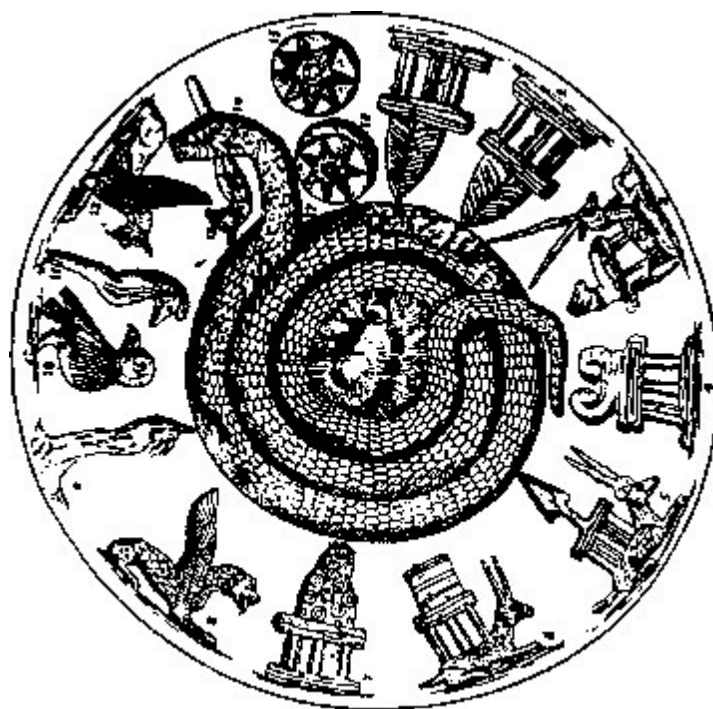
DIALOG

**BABIŁOŃSKIE ZAKŁĘCIA
MAGICZNE**

**BABIŁOŃSKIE ZAKŁĘCIA
MAGICZNE**

**wybór, przekład z akadyjskiego,
komentarz**

Krystyna Łyczkowska

Wydawnictwo Akademickie DIALOG
Warszawa

Projekt okładki
Tadeusz Walter

Redakcja i korekta
Bronisława Dziejic—Wesołowska

Ilustracje pochodzą z książki
Morris Jastrow, jr.
Bildermappe zur Religion Babylonians und Assyrians. Tafeln

Copyright by Wydawnictwo Akademickie DIALOG, 1995

Skład, łamanie i opracowanie graficzne
Agata Nalborczyk

ISBN (ePub) 978-83-8002-282-9

ISBN (mobi) 978-83-8002-286-7

Wydawnictwo Akademickie DIALOG
00-112 Warszawa, ul. Bagno 3/218
tel./fax 022 620 87 03
e-mail: redakcja@wydawnictwodialog.pl
www.wydawnictwodialog.pl

Skład wersji elektronicznej:
[Virtualo Sp. z o.o.](#)

Spis treści

- [Wprowadzenie](#)
- [Stosunki etniczne w starożytnej Mezopotamii](#)
- [Magia Babilońska](#)
  - BOGOWIE MAGII EGZORCYZMÓW
  - DEMONY
  - KAPŁANI MAGII I ICH DZIAŁALNOŚĆ
  - CZAROWNICE I CZAROWNICY
  - AKADYJSKA LITERATURA MAGICZNA
- Tłumaczenia wybranych zaklęć i rytuałów
  - ZAKLĘCIA MIŁOSNE
  - ZAKLĘCIA W MEDYCYNIE
  - MATKA I DZIECKO
  - ZAKLĘCIA ŻYCIA CODZIENNEGO
  - RYTUAŁY I SERIE
- Ważniejsze bóstwa i demony
- Wykaz skrótów i bibliografia
- Biogram autorki
- Przypisy

Wszystkie rozdziały dostępne w pełnej wersji książki.

Tytuł pracy *Babilońskie zaklęcia magiczne* wymaga krótkiego wyjaśnienia.

Termin „babilońskie zaklęcia” obejmuje wszystkie, począwszy od okresu staroakadyjskiego (2 poł. III tysiąclecia p.n.e.) do neobabilońskiego czy młodobabilońskiego (koniec I tysiąclecia p.n.e.) teksty magiczne. W niniejszej pracy używam określenia „zaklęcia babilońskie”, najwięcej, bowiem tekstów nas interesujących pisanych jest w dialekcie babilońskim, który razem z asyryjskim jest głównym dialektem języka akadyjskiego. Nawet teksty religijne czy literackie pochodzące z Asyrii pisane są po babilońsku.

Zaklęcia magiczne stanowią znaczącą część piśmiennictwa akadyjskiego. Pochodzą one przede wszystkim z II i I tysiąclecia. Zaklęcia staroakadyjskie są reprezentowane jedynie przez nieliczne utwory. Dotyczą różnych dziedzin życia, służyły, bowiem człowiekowi w sytuacjach, w których czuł się zagrożony przez nieznaną mu siłę nadnaturalną.

W niniejszej pracy dokonano wyboru tekstów zaklęć o różnej tematyce, starając się w miarę możliwości zachować układ chronologiczny.

*

Akadyjski (z dialektami babilońskim i asyryjskim) zapisywany był pismem klinowym na płytach kamiennych, tabliczkach glinianych, a w I tysiącleciu także, choć rzadko, na drewnianych tabliczkach pokrytych woskiem. Pismo klinowe zmieniało się w czasie, przybierało różny kształt, co zależało także od materiału pisarskiego. Język oraz inne środki wyrazu początkowo ubogie z biegiem czasu się rozwijały, dlatego też im starsze teksty, tym bardziej suche, zwięzłe, a przez to stwarzające trudności interpretacyjne.

*

W niniejszej pracy zastosowano ogólnie przyjęte w asyriologii zasady transkrypcji. Wyrazy akadyjskie zapisywane są kursywą, sumeryjskie wersalikami. Zadomowione w języku polskim babilońskie nazwy własne są w zapisie spolszczone. Dotyczy to przede wszystkim spółgłoski š, którą oddajemy znakiem sz. Stąd zamiast Gilgameš, Istar, Šamaš, Lamaštu jest odpowiednio Gilgamesz, Isztar, Szamasz, Lamasztu.

W przypadku rekonstrukcji wyrazu akadyjskiego stosuje się nawias kwadratowy i to zarówno w transliteracji, jak i tłumaczeniu, natomiast w nawiasie okrągłym umieszczane są wyrazy ułatwiające zrozumienie treści zdania. Zachowano także przy zapisie tekstów zgodność długości linii tłumaczenia z oryginałem.

WPROWADZENIE

Starożytni mieszkańcy Mezopotamii wierzyli, że świat jest pełen złych mocy działających na szkodę człowieka. Byli przekonani, że wszelkiego rodzaju nieszczęścia dotykają ich za sprawą nadnaturalnych sił i działania demonów. Tym właśnie działaniom demonów i różnych sił destrukcyjnych magia się przeciwstawiała; pomagała im uniknąć lub zmniejszyć ich skutki.

Magia dla Mezopotamczyka była nieodłącznym aspektem życia codziennego, wywoływała poprzez różnorakie praktyki korzystne dla człowieka następstwa. Zdarzało się jednak, że pewne czynności magiczne uprawiane przez czarowników i czarownice działały na szkodę człowieka. Ta działalność była prawnie zakazana, a jej wykonawców często karano śmiercią.

W państwach starożytnej Mezopotamii, w Sumerze, Akadzie, Babilonii czy Asyrii uprawiano magię, którą można określić, jako białą, sympatyczną, praktykowaną przez kapłanów, ale także czary mające swe źródło w poczynaniach czarowników. Te złe, destrukcyjne praktyki są w istocie słabo udokumentowane. W obrębie różnych tekstów akadyjskich, w szczególności w tekstach magicznych, spotykamy wzmianki o zaklęciach z typu „czarnej magii” i sposobach przeciwdziałania jej. Jedynie te nieliczne dane pozwalają zorientować się w zakresie działań czarowników.

O rozmiarach praktyk magicznych, ich znaczeniu w życiu Babilończyków i Asyryjczyków dowiadujemy się przede wszystkim z tekstów magicznych. Ich liczba jest różna w różnych okresach historycznych. Niezbyt często występowały one w III i I poł. II tysiąclecia p.n.e., więcej mamy z 2 poł. II tysiąclecia, najwięcej zaś dotrwało do naszych czasów z I tysiąclecia p.n.e. W wielu przypadkach są to odpisy dzieł z dawniejszych okresów, których oryginały nie przetrwały lub może nie zostały jeszcze odkryte przez archeologów. Dowodzi to, że już od dawna istniał zwyczaj spisywania, a nie tylko ustnego przekazywania następnym pokoleniom owej wiedzy tajemnej.

Z III tysiąclecia zachowało się stosunkowo niewiele sumeryjskich i staroakadyjskich tekstów magicznych, przy czym sumeryjskie przeważają ilościowo nad współczesnymi im tekstami akadyjskimi. Z okresu starobabilońskiego (1 poł. II

tysiąclecia) zachowało się około 50 tekstów.¹ Należy w tym miejscu zaznaczyć, że dysponujemy również 30 tekstami magicznymi z Ebli (ob. Tell Mardich),² jednym z Lagasz, 21 z Fara/Szurupak. Jesteśmy w posiadaniu również tekstów zapisanych po hurycyku czy elamicku. Począwszy od 2 poł. II tysiąclecia tekstów magicznych przybywało w zasadzie aż do końca istnienia cywilizacji mezopotamskiej.

Oprócz zaklęć i rytuałów magicznych zachowały się także dowody pośrednie. Są to różne wzmianki w dokumentach historycznych, prawnych, administracyjnych, w listach i utworach mitologicznych dotyczące zaklęć i działań magicznych. Niemniej dokumentacja jest raczej jednostronna, a zatem niezbyt obiektywna. Przeważnie teksty magiczne były pisane i układane przez kapłanów dokonujących egzorcyzmów, czyli przez fachowców.

Charakterystyczny dla całego piśmiennictwa Mezopotamii jest fakt nierównomiernego rozmieszczenia tekstów w czasie i przestrzeni, uwarunkowane m.in. przypadkowością odkryć archeologicznych.

Innym źródłem wglądu w babilońskie praktyki magiczne są różne zabytki sztuki. Zachowały się posąжки demonów, a także plakiety - reliefy przedstawiające demony czy przebieg ceremonii magicznych prowadzonych przez odpowiedniego kapłana. Trzeba jednak zaznaczyć, że z wyjątkiem dość licznie występujących amuletów inne zabytki zachowały się w niewielkiej liczbie.

Magia babilońska, a szczególnie kapłani chaldejscy, zwani też magami, zażywali wielkiej sławy także w świecie antycznym, nawet po upadku Babilonii. Uznawani byli za groźnych, ale skutecznych obrońców człowieka przed złymi mocami.

Krótka tabela chronologiczna
(daty podane są w przybliżeniu)

3200-2800	powstanie wysokich kultur: miasta, świątynie; powstanie pisma
2800-2330	okres starosumeryjski. Dynastie z Uruk, Fara, Kisz, Lagasz
2230-2150	okres staroakadyjski. Sargon Wielki z Akade; Naramsin
2047-1939	panowanie III dynastii z Ur, ostatniego państwa sumeryjskiego
1940-1530	okres starobabiloński; okres staroasyryjski Hammurabi (1728-1685) w Babilonii Śamśi-Adad I
1530-1000	okres średniobabiloński i średnioasyryjski panowanie Kasytów w Babilonii akadyjski językiem
1000-612	okres neobabiloński i neoasyryjski powstanie wielkiego imperium asyryjskiego podbój Egiptu
612-539	dynastia chaldejska w Babilonii. Nabu-kudurri-uşsur I, Nabonid (556-539)
539	Babilonia prowincją perską

STOSUNKI ETNICZNE W STAROŻYTNEJ MEZOPOTAMII

Starożytna Mezopotamia, „Kraina między rzekami”, czyli Eufratem a Tygrysem, częściowo odpowiadała granicom współczesnego Iraku. Cywilizacja państw leżących na jej terenie rozwijała się przez kilka tysięcy lat.³

Przyjrzyjmy się bliżej ludom zamieszkującym Mezopotamię, kolebkę naszej cywilizacji, od końca IV do połowy I tysiąclecia p.n.e., to znaczy aż do upadku wielkich cywilizacji Wschodu Starożytnego.⁴

Pod koniec IV i w III tysiącleciu dominującą rolę w rozwoju południowej Mezopotamii odgrywali najpierw Sumerowie, a następnie wraz z nimi semicki Akadowie. Oni wspólnie położyli podwaliny pod rozwój wysokiej i promieniującej na kraje ościenne kultury. Sumerowie, którzy przybyli do Mezopotamii najprawdopodobniej z Azji Środkowej, stworzyli miasta—państwa, jednostki polityczne, gospodarcze i kulturowe. Poczęli oni, co było epokowym wydarzeniem, posługiwać się pismem już pod koniec IV tysiąclecia, z uwagi na swój późniejszy kształt poszczególnych elementów zwanym dzisiaj pismem klinowym.

Lud ów z biegiem czasu uległ naporowi coraz liczniej przybywających plemion koczowniczych, aby zniknąć z areny dziejowej na przełomie III i II tysiąclecia. Akadowie w 2 poł. III tysiąclecia stworzyli potężne państwo przestrzenne, kładąc podwaliny pod późniejsze państwa mezopotamskie. Stale przenikające fale semickich koczowników, przybywających z Półwyspu Arabskiego przez Pustynię Syryjską stały się podstawowym elementem ludnościowym zarówno w południowej Mezopotamii (Babilonia), jak i w północnej (Asyria) już w początkach II tysiąclecia, tworząc dwie potęgi, które przez wieki kształtowały historię Wschodu Starożytnego.

Sumerowie może nieco wcześniej niż Egipcjanie wyrazili swój język w piśmie, a od 2 poł. III tysiąclecia poczęli tworzyć bogate i różnorodne piśmiennictwo. Pismo klinowe, jak i wiele elementów kultury przejęli od nich Akadowie, przystosowując je do własnych zwyczajów, wyobrażeń, a przede wszystkim do języka akadyjskiego, który od początków II tysiąclecia rozwinął się w dwa główne dialekty: babiloński i

asyryjski. Kulturę państw Mezopotamii właśnie ze względu na współistnienie obu grup etnicznych należy traktować, jako kulturę dwujęzyczną.

Na tereny Mezopotamii w ciągu wieków napływały różne ludy, bądź, jako najeźdźcy, bądź jako osadnicy. Były to ludy różniące się etnicznie i językowo, nie zawsze dające się zaklasyfikować do odpowiedniej grupy językowej. Wymienić należy Gutejów, Elami- tów, Hurytów czy Kasytów. Owi przybysze osiedlający się na stałe albo na czas dłuższy, jak Kasyci, którzy panowali w Babilonii kilka wieków, nie wywierali istotnego wpływu na kulturę mieszkańców Mezopotamii. Przybywający licznie i osiedlający się w Babilonii i Asyrii semiccy nomadowie przejmowali język i kulturę tych państw. Na przełomie II i I tysiąclecia Aramejczycy poczęli się osiedlać w Babilonii i Asyrii dość intensywnie. Ich język rozpowszechnił się, jako język mówiony, by wyprzeć babiloński i asyryjski w połowie I tysiąclecia p.n.e. i stać się językiem używanym praktycznie na terenie całego Wschodu Starożytnego. Pismo klinowe i język akadyjski zachowały się jednakże w ważniejszych ośrodkach religijnych do początku naszej ery.

MAGIA BABILOŃSKA

Magia tak jak wróżbiarstwo zajmowała poczesne miejsce w życiu codziennym mieszkańców Mezopotamii. Była naturalnym przejawem życia, nie należała do zakazanej, potępianej oficjalnie sfery. Magia pomagała człowiekowi przez całe życie, przyczyniała się do oddalania gniewu bogów, często nieprzychylnych ludziom, pomagała unieszkodliwić działanie demonów, unikać ich ataków czy wyjść z kontaktów z nimi w najmniej bolesny sposób. Pomagała także w zneutralizowaniu działań czarowników czy czarownic. Musimy mieć świadomość, że według wyobrażeń Babilończyków czy Asyryjczyków istota ludzka była stale narażona na działanie sił nadnaturalnych, jak i czarowników. Ponadto czyhały na człowieka nieszczęścia wynikające z zetknięcia się, nieświadomego i niechcianego, z różnymi zjawiskami zakazanymi, nieczystymi.

Magia stosowana była przy różnych okazjach: służyła do odrzucenia, zniweczenia efektów różnorodnej działalności demonów czy nieakceptowanych społecznie albo moralnie przez jednostkę wykroczeń, mogła zmniejszyć szkody złych prognostyków, wywołać i zapewnić miłość, potencję seksualną. Dzięki niej życie ludzkie stawało się w miarę szczęśliwe, wolne od nadmiernego trudu, bólu czy strapień. W tym właśnie tkwi różnica między magią a czarami. Czary, bowiem skutkowały złem dla jednostki, przeciw której były kierowane.

Praktyki magiczne ukazują pewien pogląd na bytowanie ówczesnych Babilończyków. Religia, bowiem uznawała niezmiennosc świata i przeznaczenia człowieka, ale niekiedy losy jednostkowe czy byt społeczny mogły być modyfikowane przez odpowiednie praktyki magiczne. Były one ściśle związane z leczeniem chorób, z medycyną w ogóle. Od czasów najdawniejszych rozwijana w miarę poznawania ludzkiego organizmu i praktykowania nowych środków medycznych współżyły ze sobą medycyna terapeutyczna i medycyna magiczna, wzajemnie się uzupełniając. Wskazuje na to fakt, że różne przypadki chorobowe prowadził lekarz z pomocą kapłana egzorcysty, często obu czynności (zaklinanie demonów i postępowanie medyczne) dokonywał ten ostatni.

BOGOWIE MAGII EGZORCYZMÓW

Tak jak wszystkie dziedziny życia w Babilonii i Asyrii również magia miała swych boskich opiekunów. Pomocnikami ludzi w walce z demonami były bóstwa różnej rangi - wzywano je w potrzebie, a one, mniej lub bardziej skutecznie, interweniowały. W czasach, gdy praktyki magiczne były już poważnie rozwinięte (i udokumentowane), bogowie byli wzywani przez jednostki wykwalifikowane; w okresach dawniejszych mogła to czynić prawdopodobnie osoba szczególnie charyzmatyczna lub sam dotknięty nieszczęściem. Przywoływanie na pomoc boskich opiekunów magii i skuteczność ich interwencji zależały od ścisłego wykonania odpowiednich czynności i bezbłędnego wyrecytowania treści zaklęć, czyli od przygotowanych do tego kapłanów egzorcystów. Już w III tysiącleciu bóg mądrości Enki, w Babilonii czczony raczej pod imieniem Ea, odgrywał w obrzędach magicznych bardzo ważną rolę. W sumeryjskim mieście Fara, skąd mamy odpowiednie poświadczenia tekstowe, oprócz Enki dołączyły do grona opiekunów magii bóstwa niższej rangi. Wymieniano, jako orędownika magii także Enlila, nie zawsze przychylnego ludziom, choć w zasadzie ważniejszą rolę odgrywały bóstwa z natury przyjazne śmiertelnym. W tekstach z późniejszych okresów historycznych boscy opiekunowie magii wymieniani są w różnych utworach, m.in. w tzw. katalogach tytułów utworów, w listach-spisach bóstw, czy w zbiorach magicznych tekstów Šurpu. Wzywane są też bóstwa nieco niższej rangi, jak np. Beletseri, Damu czy Gula; czasem przywoływano wielkiego boga słońca Szamasza, nade wszystko jednak Marduka, potężnego syna boga Ea.

Marduk, najwyższy bóg panteonu babilońskiego

Bezspornymi bogami magii i wielkimi egzorcystami byli Ea i Marduk. Enki (babil. Ea) to władca *apsu*, podziemnego oceanu, w którym znajdował się jego pałac Apsu, bóg mądrości, rzemiosła i sztuki zaklinalnia, dawca kultury, przychylny ludziom; miastem jemu poświęconym było Eridu ze świątynią E—Apsu, od czasów sumeryjskich jest ono świętym miejscem egzorcystów. Wiedzę o magii i zaklęciach przekazał Ea swemu synowi Mardukowi.

Marduk, najwyższe bóstwo panteonu babilońskiego, władca kraju, bóg narodowy czy może nawet państwowy, pan bogów i ludzi, ich obrońca, stwórca świata i ludzi, był jednocześnie wielkim egzorcystą który swych sił magicznych użył do pokonania praocjów zagrażających młodszemu pokoleniu bogów. Najważniejszym miejscem jego kultu był Babilon ze świątynią Esangila.

Oprócz wymienionych bóstw, jako boga zaklęć czczono sumeryjskiego syna Enki Asalluhiego; z czasem Marduk przejął jego funkcje i występował przy boku Enki także pod imieniem Asalluhi. Byli to bogowie zaklęć - *ili ašiputi*. Ea często nazywany *bel šipti* czy *bel išiputi* orędowną całej procedurze magicznej. Marduk, wielki egzorcysta, przejął tę funkcję od Asalluhiego jako syn boga Ea. O współdziałaniu ojca i syna świadczy rodzaj zaklęć, tzw. typ zaklęć Ea-Marduk. Marduk, poznawszy nieszczęście człowieka, udaje się do swego ojca i prosi go o pomoc w zaklęciach. Ea stwierdza, że Marduk doskonale zna wszystkie arkana sztuki zaklinalnia i nie potrzebuje żadnych rad, niemniej wspiera syna wskazówkami⁵

DEMONY

Mezopotamczycy wierzyli w różnego rodzaju istoty nadnaturalne, obdarzone siłami, które miałyby wpływ na życie istot żywych i ich otoczenie. Owe siły były postrzegane przez człowieka, jako dobre lub złe, gdy działały przeciw niemu. Istotną rolę odgrywały demony, które mogły przysparzać wielu nieszczęść.

Demon

Język akadyjski, jak zresztą i inne języki Wschodu Starożytnego, nie znał określenia „demon” (np. greckie *daimon* — nadnaturalna istota, duch). Akadyjski stosował różne określenia: na ogół nie wymieniano imienia demona, czasem używano wyrazu *rabišu* („ten, który czyha”) oraz, rzadziej, *ilu* - bóg. To ostatnie określenie pozwala przypuszczać, że demony funkcjonowały w ówczesnych wierzeniach równie dawno jak bogowie lub może nawet przed nimi: zajmowały, zatem pośrednie miejsce w stosunkach bóg — człowiek. Nierzadko spotykamy określenie demona, jako dziecka boga; odnosi się to np. do demona żeńskiego Lamasztu, córki boga Anu. Bogowie w zasadzie odgrywali w wierzeniach Babilończyków rolę pozytywną, a więc za zło, nieszczęścia i choroby odpowiedzialne były demony lub *eṭemmu* — duch zmarłego. Źródłem zła byli przeważnie czarownicy i czarownice.

Były też jednak demony opiekuńcze w stosunku do człowieka, dobre dla niego, jak choćby Lamassu i Szedu - mało co prawda wyraziste, niejasne w odbiorze i o wąskim zakresie działania. Złe demony, zdaje się, postrzegane były przez Babilończyków, jako działające z woli bogów i wypełniające ich wolę, często w formie kary za człowiecze przewinienia dokonane świadomie lub nieświadomie.

W przeciwieństwie do bogów zamieszkujących świątynie czy inne miejsca kultu, tzw. *bit ilim* - dom boga, przebywały one w miejscach dzikich, niedostępnych, np. na pustyni albo też w kurzu i brudzie, w szparach, zakamarkach itp.; były istotami nocy, wtedy, bowiem najaktywniej działały. Nie czczono ich jednak.

Demony dość sporadycznie wzmiankowane są w utworach mitologicznych; pewne dane, choć niekompletne spotykamy w tekstach magicznych. Były one wytworem strachu i obawy człowieka przed nieznanymi, nieraz niszczycielskimi siłami natury, przed chorobami, zarazami i innymi zjawiskami zagrażającymi jego życiu, zdrowiu czy dobrobytowi. Można przyjąć, że niechętnie je opisywano i przedstawiano w ikonografii, by ich nie prowokować. Opisy wyglądu są skąpe i niepełne, często sprzeczne z sobą, co sugeruje, że nie było jednolitego wyobrażenia poszczególnych demonów.

Demon

Oto niektóre demony z uwzględnieniem ich funkcji i znaczenia:

Demony burzy - niszczące ludzi, zwierzęta, uprawy, powodujące głód

Muštabbabbu - sprowadzał suszę, żar i upały

Dimitu - demon szarańczy

eṭemmu - (sumer. GIDIM) duch zmarłego pełen okrucieństwa, sadyzmu i zła. Był to duch człowieka nie pogrzebanego, któremu nie złożono stosownych ofiar, błakający się i naprzykrzający żywym. Mógł także być przyczyną chorób na podłożu psychicznym, które określano terminem *qat eṭemmi* - ręka *eṭemmu*.

sebitti / sibitti - siedem, siódemka. W tekstach magicznych nazwa ta odnosi się do grupy demonów, czasem określanych, jako dzieci boga Anu, zrodzonych w górach wschodnich czy zachodnich, które stały się pomocnikami boga Nergala, władcy — wraz ze swą żoną Ereszkigal - świata podziemnego, miejsca pobytu zmarłych. W skład „siódemki” wchodziły różne demony, zmieniające się zależnie od czasu i miejsca. Spotykamy zatem w tekstach złe Asakku, złe Utukku, złe Alu i złe Gallu, zły *ilu*, zły *rabiṣu*, *eṭemmi*, Lamasztu, Namtaru.

Złe Asakku pochodziły ze związku An i Ki (nieba i ziemi); mogło ich być siedem lub osiem, w utworach mitologicznych pokonane przez Ninurtę. Były przyczyną bólu, chorób głowy i wywoływały gorączkę.

Złe Namtaru - posłańcy bogini Ereszkigal, były sprawcami chorób gardła, krtani itp. Złe Utukku powodowały choroby łądźwi, pleców itp.; pierwotnie być może neutralne. Znany jest też dobry demon UDUG, do którego zwracał się chętnie Gudea, sumeryjski władca miasta Lagasz.

Zły Alu odpowiadał za choroby ust, warg, uszu.

Zły Gallu atakował człowieka, zbliżając się do niego zniecka w ciemnościach na ulicy. Demony podziemia Gallu znane m.in. z sumeryjskiego mitu, w którym usiłują porwać do świata podziemnego Dumuzi, męża Inanny mającego ją tam zastąpić.

Zły *ilu*, przeciwieństwo dobrego bóstwa opiekuńczego, szczególnie odpowiedzialny za choroby nóg.

Zły *rabiṣu*, przeciwieństwo dobrego lub neutralnego demona.

Lamasztu (sumer. DIMME), córka Anu, siostra siódemki, groźna dla kobiet w czasie porodu i w połogu; powodująca choroby lub śmierć niemowląt i małych dzieci. Znane są liczne amulety przeciw jej mocy. Ahazzu - „chwytający”, powodował choroby gastryczne, żółtaczkę itp.

Lilu (męski), Lilitu (żeński), Ardat—lili — pierwotnie prawdopodobnie demony burzy. Lilu i jego żeński odpowiednik Lilitu (postać znana ze Starego Testamentu⁶) to demony niebezpieczne dla ciężarnych i dla dzieci, działały na pustyni i w przestrzeni otwartej. Ardat—lii z usposobienia była jakby zawiedziona narzeczoną niezdolną do przeżycia i spełnienia pożądania seksualnego; groźna dla młodych mężczyzn.

Pazuzu - demon południowo-wschodniego wiatru, burzy, przynoszący choroby. Podobnie jak Lamasztu nieprzychylny ludziom, choć nieraz broniący ofiary Lamasztu przed jej gniewem. Zachowały się dość liczne amulety.

Jak już zaznaczono, choroby utożsamiano z demonami i nazywano je ich imionami. Wierzono też w znaki sprowadzające nieszczęścia, np. złe oko, zły palec, złe wiatry. Świadome działanie na szkodę człowieka podejmowali swymi praktykami czarownice i czarownicy. Działając na korzyść jednego człowieka, powodowali nieszczęście innych.

Do dobrych demonów, duchów opiekuńczych należały Lamassu (sumer. LAMA, żeńskie bóstwo opiekuńcze) i Szedu (sumer. ALAD, męski odpowiednik Lamassu). W czasach dawniejszych niektóre demony były przychylnie nastawione do człowieka, np. sumer. UDUG, ale z biegiem czasu coraz mniej wymienia się ich w tekstach.

KAPŁANI MAGII I ICH DZIAŁALNOŚĆ

Oprócz kapłanów wyspecjalizowanych w odprawianiu kultów poszczególnych bóstw spotykamy w tekstach dość często kapłanów pełniących inne funkcje, nie zawsze kultowe, np. pomagających ludziom dotkniętym nieszczęściem. Nie wiemy dokładnie, na czym polegała ich rola ani jaką pozycję zajmowali w obrębie klasy kapłańskiej. Ich posługi wydają się, bowiem nieprecyzyjnie określone. Do klasy kapłanów funkcjonujących w szczególnych dziedzinach należał m.in *ramku*, którego zadaniem było prowadzenie rytuału oczyszczającego w *bit rimki* — domu obmycia; obrzęd ten związany jest przypuszczalnie z bogiem Ea. Kapłan *pašišu* namaszczał oliwą (była to także forma oczyszczania).

Interesują nas najbardziej kapłani związani z niesieniem pomocy ludziom odczuwającym skutki działania demonów i im podobnych. Do nich należeli kapłani egzorcyci. Egzorcysta (akad. *ašipu*) czy kapłan o podobnym zakresie działania *mašmaššu* mieli za zadanie uwolnić ludzi od gniewu boga i od demonów. Byli oni blisko związani z bogiem Ea i Asalluhi - Mardukiem oraz z ośrodkiem kultu Ea w Eridu. Działali za pomocą zaklęć oraz praktyk magicznych i egzorcyzmów. Kapłan „rozwiązywał”, czyli uwalniał od choroby, nieszczęścia, nieczystości lub grzechu powstałych za sprawą demonów na skutek przekleństwa czy zetknięcia się z tabu. Był on osobą cenioną i mógł z racji swej wiedzy budzić respekt i strach. Wydaje się, że w czasach najdawniejszych, gdy jeszcze nie wykształcił się stan kapłański, czynności uwalniające mogła wykonywać jednostka obdarzana zaufaniem społeczności i mająca pewne umiejętności w tej dziedzinie. Zresztą dotknięty nieszczęściem człowiek nieraz czynnie współdziałał w akcie oczyszczania. Nie wiemy, czy owi kapłani pobierali wynagrodzenie, skoro nie byli związani z konkretną świątynią. Możemy jednak przypuszczać, że posiadając tak dużą tajemną wiedzę, obdarzeni zaufaniem i wiarą w skuteczność swego działania, nie należeli do najbiedniejszych.

Egzorcyzmy odbywały się za pomocą gestu (*kikkittu* - rytuał) i słowa - zaklęcia (EN, e—nu—ru, akad. *šiptu* lub *tu*). Formuły zaklęcia były „wymawiane” (akad. *dababu*) przez egzorcyzowanego, a egzorcysta recytował (akad. *manu*) lub kazał delikwentowi recytować (*šumnu*). Niektóre zaklęcia są dla nas niejasne, może dla ówczesnych także, co mogło być praktykowane świadomie, stwarzało, bowiem aurę niepewności, niezrozumienia, bojaźni. Zaklęcia powtarzano kilkakrotnie (od dwóch do siedmiu razy). Obrzęd magiczny polegał na „oczyszczeniu” określonego człowieka. Jego imię bywało w trakcie ceremonii wymawiane, ale w tekstach podręczników, których często używano, zapisywane w sposób następujący: NN, syn NN, zwraca się o pomoc do boga NN i bogini NN.

Egzorcyzmy odbywały się często w nocy, w ciemnościach; miejsca były różne. Do człowieka ciężko chorego lub gdy demon działał w określonym miejscu, np. w domu człowieka, egzorcysta udawał się osobiście. Jeśli miejsce nie było określone, mówiono *mahar Šamaš*, co znaczy „w czasie dnia, gdy słońce świeci”, ale także „na zewnątrz”. Bywało też, że chory udawał się sam do egzorcysty, nieraz nawet do innego miasta. Egzorcyzmy odprawiano doraźnie, gdy przytrafiło się nieszczęście, ale były także obrzędy stałe, w określonym czasie, np. na 30 dni przed porodem itp. Spotykamy w tekstach określenia „czynność w dniu odpowiednim”, czyli raczej w dniu szczęśliwym, albo wzmianki o dniu (dniach) nieszczęśliwych (jak nasz nieszczęśliwy dzień - piątek).

Obrzędy magiczne odprawiano nad rzeką, na pustyni, w miejscu oddalonym, gdzieś na polu, w ukryciu. Nie można także wykluczyć, że odbywały się w świątyni. Teren obrządku musiał być oczyszczony — ziemię zamiatano różnymi gałązkami, często tamaryszkiem, spryskiwano wodą, rozsypywano zioła, otaczano go linią ochronną z mąki, trzciny itp. O skutkach działalności *šipu/mašmaššu* wiemy niewiele. Wydaje się, że egzorcysta był zasadniczo chroniony przed utratą prestiżu; gdy nie udało mu się „oczyścić” człowieka, zawsze zostawał w odwodzie lekarz, współodpowiedzialny za leczenie. Ponadto Babilończyk wierzył, że nieszczęście mogło powstać z woli bogów, a pokonanie tej przeszkody było prawie niemożliwe nawet dla kapłana.

Na pytanie, kto prosił o pomoc kapłana, można odpowiedzieć z dużą dozą prawdopodobieństwa, że raczej zamożni, należało go, bowiem za wiedzę i poświęcony czas wynagrodzić. Pewne obrzędy były zastrzeżone dla króla, ale w zasadzie wszyscy mogli korzystać z pomocy kapłana egzorcysty, który wybierał odpowiednie zaklęcia.

Oprócz słów i gestów kapłan miał do pomocy wiele materialnych środków odczyniających i leczniczych. Do nich należały przede wszystkim woda (akad. *mu*), która oczyszczała, różne mikstury, zioła i maści. Używano także mąki, wszelkiego rodzaju ziaren, bitumenu, różnego rodzaju drewniek z krzewów tamaryszku, jałowca, bukszpanu, cedru itp. Pomocne także były pochodnie, trójnogi do spalania drewna i ziół, kadzielnice, małe przenośne ołtarzyki gliniane itp. Egzorcysta posługiwał się również instrumentami muzycznymi, które swym hałasem miały odstraszać demony. W odczynianiu stosowano substytuty, wyobrażano sobie, bowiem, że demony właśnie

je zaatakują, dając spokój człowiekowi. Substytutem mogło być zwierzę, figurki lepiące z łoju, gliny czy mąki, które w trakcie obrzędu spalano. Następny w kolejności środek oczyszczający to ogień, którego bogiem był Girra, Gibil czy Nusku. Ogień pomagał wyzwolić się ze skutków działania demonów i czarownic. Jak już wspomniano, niszczone wyobrażenia, paląc np. figurkę czarownicy, co miało położyć kres jej mactwom (por. serię *Maqlu* poniżej).

W Aszur odkryto bibliotekę rodziny egzorcystów, składającą się z tekstów neoasyryjskich, choć są także kopie dokumentów starszych. Biblioteka ta kompletowana była przez kilka pokoleń rodziny kapłanów. Niektórzy jej przedstawiciele nosili tytuł egzorcysty — *mašmaššu*, lub egzorcysty świątyni Aszura - *mašmaššu bit Aššur*. Jednakże funkcje te w świątyni Aszura pełnili nie tylko członkowie tej rodziny.⁸ W bibliotece zachowały się tabliczki dzieł magicznych pisane przez nich, jak również przez osoby obce, co pozwala przypuszczać, że pochodzą one z innych miejscowości bądź też były kopiowane na prośbę rodziny w innych bibliotekach. Biblioteka ta wydaje się współczesna bibliotece Aszurbanipala z Niniwy, choć zawiera także dzieła starsze, nienależące do kanonu, jak w Niniwie.

Owa rodzina kapłańska gromadziła teksty kanoniczne i niekanoniczne w celu stworzenia biblioteki do wyłącznego użytku egzorcystów, może także przekazywania wiedzy innym.

CZAROWNICE I CZAROWNICY

Czarodziejstwo pojmowane było, jako umyślnie szkodliwa, z powodu jej ujemnych skutków społecznych, działalność czarowników. W czarach (akad. *kišpu*) posługiwano się metodami prawdopodobnie zbieżnymi z praktykami „białej magii”. Osoby uprawiające ten proceder były prawnie karane, o czym mówią niektóre paragrafy praw Hammurabiego.⁹ Czarna magia działała na korzyść jednego człowieka kosztem drugiego, np. w akcie zemsty na rywalu, triumfu nad wrogiem itp. Babilończycy określali działania czarowników mianem *kišpu*. Odnalezienia tekstów z zakresu czarnej magii raczej nie możemy się spodziewać, ta, bowiem jako społecznie szkodliwa i karana, działać musiała w ukryciu; ponadto czarownicy nie byli ludźmi wykształconymi i raczej nie potrafili pisać.

Wiadomości o czarnej magii i jej adeptach czerpiemy pośrednio z oficjalnych tekstów magicznych pochodzących przede wszystkim z okresu neoasyryjskiego - choć bywają i starsze - a także ze zbiorów praw. Ważnym dziełem do poznania praktyk czarowników jest seria *Maqlu* (spalanie). W tekstach w niej pomieszczonych mówi się o tym, jak przeciwdziałać praktykom czarowników. Wyobrażające ich figurki z wosku czy drewna były mielone lub spalane w ogniu. Zaklęcia pomieszczone w *Maqlu* skierowane są do bóstwa ognia, który ma zniszczyć złoczyńców.

Wykonawcami praktyk magicznych byli *kaššapu* — czarownik i *kaššaptu* - czarownica. Częściej jednak występowały czarownice; można tu odnieść się do

zwyczajów innych ludów, np. u Hetytów była „starucha”¹⁰, działająca w zasadzie pozytywnie, jak nasza wiedźma, inaczej niż baba-jaga. W tekstach akadyjskich spotykamy określenia etniczne: Gutejka, Elamitka, Lullubejka; były, więc obce, mówiące niezrozumiałym językiem, raczej wyizolowane z danej społeczności, co w przekonaniu Babilończyków czyniło je potencjalnymi czarownicami.

Czarownice działały w różnych dziedzinach, przede wszystkim były doradczyniami w sprawach osobistych itp. Pośrednie działanie czarów to spalanie wykonanej figurki będącej substytutem ofiary czy palenie jej włosów, części ubrania itp. Wydaje się, że rzucenie uroku przez czarowników objawiało się bardziej dyskomfortem psychicznym niż jakąś chorobą. Oczywiście normalne choroby mogły być również skutkiem czarów.¹¹ W tekstach medycznych opisane są sposoby przeciwdziałania im, przede wszystkim przez odpowiednie rytuały; zaznaczano przy tym: „ten człowiek jest zaczarowany”, tzn. spożył zaczarowany pokarm i pił zaczarowany napój. Po takich wypowiedziach następowały wskazówki, co i jak należy stosować lub zażywać. Tego rodzaju teksty zaopatrywane bywały często uwagą *šumma amelu kasip* - gdy człowiek jest zaczarowany. Ponadto uwalniały od złych czarów obrzędy oczyszczające, jak np. Namburbi czy wspomniane *Maqlu*.

AKADYJSKA LITERATURA MAGICZNA

Źródłem do poznania magii są teksty zaklęć i opisy odpowiednich obrzędów rytualnych. Różnią się one, tak zresztą jak i teksty literackie, od zapisków i dokumentów życia codziennego nie tylko treścią, ale także formą i stosowanym językiem¹², magiczna literatura ma, bowiem swój specyficzny zasób słów. Z tekstami magicznymi ściśle związane są różnorodne w treści dokumenty medyczne. Można powiedzieć bez posądzenia o przesadę, że literatura magiczna sytuuje się w głównym nurcie mezopotamskiej tradycji kulturowej. Jest poważnym źródłem naszej wiedzy o życiu jednostki, opisując, bowiem pewne stany patologiczne, opowiada o cierpieniu, strachu i obawach ludzi. Mimo wielu wydań autografii tekstów źródłowych i opracowań tekstów zostało jeszcze wiele do zrobienia w zakresie publikacji źródeł, ich systematyzacji oraz interpretacji. Ponadto literatura magiczna, tak jak i inne działy piśmiennictwa akadyjskiego, pochodzi z różnych okresów oddzielonych od siebie nieraz stuleciami, co nie pozwala zobrazować harmonijnego najpewniej jej rozwoju.

Sumeryjskie teksty magiczne znane są już z III tysiąclecia (są to m.in. teksty z Fara, Abu Salabich czy Ebla); akadyjskie teksty pojawiły się od czasów Sargona, ale jest ich niewiele; nie można zatem prześledzić ich rozwoju. W II tysiącleciu, w czasach starobabilońskich pojawiła się znaczna liczba tekstów. Okres średniobabiloński i średnioasyryjski ilustrują teksty akadyjskie z Boghazkale (hetyckie Hattusa), z Ugarit i z Mezopotamii. Najobszerniejsze i najliczniej reprezentowane są teksty z II tysiąclecia p.n.e.

Sumeryjskie teksty magiczne¹³, opracowane raczej jednostkowo, ukazują cztery typy zaklęć, (o których powiemy poniżej). Od okresu starobabilońskiego teksty sumeryjskie zaopatrywane są w interlinearne tłumaczenia akadyjskie, przy czym zaczynają one być powoli układane w serie, np. dotyczące demonów. Spośród zaklęć sumeryjskich wymienić należy m.in. zaklęcia przeciw ukąszeniu skorpiona, żmii, zaklęcia miłosne oraz wzmianki o stosowanych środkach obrzędowych.

Akadyjskie teksty magiczne w istocie były podręcznikami dla kapłanów, takich jak *ašipu* czy *mašmaššu*. Pierwsze w układzie chronologicznym pojawiły się „wezwania” boga czy zaklęcia demona, a przepis magiczny - najwidoczniej dostatecznie znany - nie był zapisywany. Zaklęcia i wskazówki rytualne poczęto łączyć w różnej objętości serie, dodając na początku lub na końcu jeszcze tabliczkę zawierającą tytuły, a raczej incipity pomieszczonych na niej utworów. Dzięki tym zapisom można w wielu przypadkach zrekonstruować przebieg obrzędu oczyszczającego oraz recytowanych w danym momencie zaklęć i modlitw. Dysponujemy także odrębnymi tekstami rytualnymi poza serią, podającymi przebieg ceremonii w poszczególnych ich częściach, w których także zaznaczano jedynie tytułem recytowane modlitwy. Posiadamy liczne serie kanoniczne zachowane w różnych wersjach i różnych redakcjach, a mimo to nie zawsze można zrekonstruować poważnie uszkodzone dokumenty. Przyczyną tego jest fakt, że wiele zaklęć formułowano tak, by były skuteczne w różnych warunkach na różne nieszczęścia, by miały charakter bardziej uniwersalny. To jednak bynajmniej nie ułatwia rekonstrukcji wybranych dzieł.

Dysponujemy różnymi typami zaklęć; po sumeryjsku nazywają się one *En e. nu. ru* lub po prostu *en*, po akadyjsku *šiptu*. W pracy Falkensteina wymienione są cztery typy zaklęć:¹⁴

- typ legitymacyjny - służący egzorcyście, jako pomoc, podpora w jego pracy;
- typ profilaktyczny - obrona pacjenta przed mocą demonów;
- typ Ea-Marduk - ratowanie chorego przed demonami i ich wypędzanie;¹⁵
- typ poświęcający — zaklęcie środków, przedmiotów i materiałów kultowych służących do wykonania danego obrzędu magicznego.

Magiczne teksty akadyjskie można pod względem formalnym podzielić na dwa rodzaje. Są to pojedyncze zaklęcia, jakby przepis na usunięcie danego nieszczęścia,¹⁶ oraz skomplikowane czynności obrzędowe składające się z różnych faz. Pojedyncze zaklęcia akadyjskie znamy z 2 poł. III tysiąclecia, podobne do nich są także zaklęcia odkryte w Ebli; mają one odwracać nieszczęścia i przeganiać demony. Są tam także zaklęcia miłosne. Z okresu starobabilońskiego mamy również pojedyncze zaklęcia, ale sądzić można, że już w tym czasie powstała idea łączenia podobnych zaklęć (np. odnoszących się do jednego demona) w serie, np. niewiele różniących się między sobą zaklęć przeciw Lamasztu. Dla wielkich serii, już raczej z

okresów późniejszych, tytułem mogła być nazwa jednej z nich. Robiono też rodzaj wyciągów, podręczne zapiski do codziennego użytku.

Najwięcej tekstów pochodzi z Nippur i Aszur; spora ich część z Boghazkale i Ugarit. Ponieważ serie pojawiły się w okresie neoasyryjskim, najwięcej ich odnaleziono właśnie w Asyrii.

Poniżej podajemy współczesne tytuły, a raczej incipity czy określenia utworów magicznych w porządku alfabetycznym.

Serie zaklęć

Z wielkich kompendiów i pojedynczych zaklęć pochodzących głównie z okresu neoasyryjskiego przytaczamy najważniejsze:

bit meseri - „dom zamknięcia”, rytuały pokutne, związane ściśle z królem. Znane są cztery tabliczki, przy czym pierwsza zawiera wskazówki rytualne. Nie w pełni zrekonstruowany.

bit rimki - „dom mycia (kąpieli)” związany z obrzędem oczyszczania króla, choć używany też prawdopodobnie w innych okolicznościach. Znane są: jedna tabliczka rytualna oraz 6 (+2) tabliczek spisanych tekstów zaklęć; całość nie w pełni zrekonstruowana.

Isztar i Dumuzi. Jest to cykl zaklęć przeciw różnym chorobom, a także zaklęcia miłosne. Główny rytuał A ma trzy tabliczki, rytuał B jedną.

Lamasztu - zaklęcia magiczno-medyczne przeciw Lamasztu powodującej gorączkę i choroby z gorączką związane. Znane są dwie tabliczki zaklęć oraz jedna rytualna.

Wydawnictwo Akademickie DIALOG

specjalizuje się w publikacji książek dotyczących języków, zwyczajów, wierzeń, kultur, religii, dziejów i współczesności świata Orientu.

Naszymi autorami są znani orientaliści polscy i zagraniczni, wybitni znawcy tematyki Wschodu.

Wydajemy także przekłady bogatej i niezwyklej literatury pięknej krajów Orientu.

Redakcja: 00-112 Warszawa, ul. Bagno 3/219

tel. (0 22) 620 32 11, (0 22) 654 01 49

e-mail: redakcja@wydawnictwodialog.pl

Biuro handlowe: 00-112 Warszawa, ul. Bagno 3/218

tel./faks (0 22) 620 87 03

e-mail: biurohandlowe@wydawnictwodialog.pl

www.wydawnictwodialog.pl

Serie Wydawnictwa Akademickiego DIALOG:

- Języki orientalne
- Języki Azji i Afryki
- Literatury orientalne
  - Skarby Orientu
  - Teatr Orientu
- Życie po japońsku
  - Sztuka Orientu
  - Dzieje Orientu
- Podróże – Kraje – Ludzie
  - Mądrość Orientu
- Współczesna Afryka i Azja
  - Vicus. Studia Agraria
  - Orientalia Polona
- Literatura okresu transformacji
  - Literatura frankofońska
    - Być kobietą
    - Temat dnia
  - Życie codzienne w...

Prowadzimy sprzedaż wysyłkową